

«EN EL OMBLIGO. DIARIOS DE GUERRA Y PAZ EN COLOMBIA». RESSENYA DEL LLIBRE DE GALA ROCABERT NAVARRO I ANNA-LINA MATTAR

«*En el ombligo. Diarios de guerra y paz en Colombia*».
Review of the book by Gala Rocabert Navarro
and Anna-Lina Mattar.

«*En el ombligo. Diarios de guerra y paz en Colombia*».
Reseña del libro de Gala Rocabert
Navarro and Anna-Lina Mattar.

Mònica Martínez Mauri

martinezmauri@ub.edu

ORCID: 0000-0003-1857-1146

Universitat de Barcelona

RESUM

Ressenya de la novel·la gràfica co-produïda per Gala Rocabert, antropòloga, i Anna-Lina Mattar, il·lustradora, que narra en primera persona la convivència de l'antropòloga amb una comunitat d'excombatents de les Forces Armades Revolucionàries de Colòmbia - Exèrcit del Poble, durant un període de dos anys. El llibre adopta el format d'un diari de camp per endinsar-se en la descripció de les activitats quotidianes, les relacions de poder, les condicions de vida, els múltiples obstacles amb els que es troba la comunitat d'ex-guerrillers, així com els records de guerra i les expectatives de futur dels seus residents després dels acords de pau.

PARAULES CLAU: Colòmbia; excombatents; procés de pau; antropologia; diari de camp.

Ressenya de l'obra:

ROCABERT NAVARRO, G.; MATTAR AL. (2021). *En el ombligo. Diarios de guerra y paz en Colombia*. Barcelona: Penguin Random House Grupo Editorial Sau.

Data de recepció: 17/04/2022. Data d'acceptació: 16/10/2022. Data de publicació: 12/12/2022.

ABSTRACT

Review of the graphic novel co-produced by Gala Rocabert, anthropologist, and Anna-Lina Mattar, illustrator, which narrates in first person the anthropologist's experience of living with a community of ex-combatants of the Revolutionary Armed Forces of Colombia - People's Army, during a two-year period. The book adopts the format of a field diary to delve into the description of daily activities, power relations, living conditions, the multiple obstacles encountered by the community of excombatants, as well as the memories of war and the future expectations of its residents after the peace accords.

KEY WORDS: Colombia; ex-combatants; peace process; anthropology; field diary.

RESUMEN

Reseña de la novela gráfica de Gala Rocabert, antropóloga, y Anna-Lina Mattar, ilustradora, que narra en primera persona la convivencia de la antropóloga con una comunidad de ex combatientes de las Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia - Ejército del Pueblo, durante dos años. El libro adopta el formato de un diario de campo para adentrarse en la descripción de las actividades cotidianas, las relaciones de poder, las condiciones de vida, los múltiples obstáculos con los que se encuentra la comunidad de exguerrilleros, así como los recuerdos de guerra y las expectativas de futuro de sus residentes después de los acuerdos de paz.

PALABRAS CLAVE: Colombia; excombatientes; proceso de paz; antropología; diario de campo.

En *el ombligo. Diarios de guerra y paz en Colombia* a més a més de ser l'obra guanyadora de la XIV edició del Premi Internacional FNAC-Salamandra Graphic 2021, és la primera novel·la gràfica co-produïda per una antropòloga i una il·lustradora al nostre país. En menys de 200 pàgines, l'obra narra en primera persona la història de Gala Rocabert – llicenciada en sociologia i graduada en antropologia social a la Universitat de Barcelona– en una comunitat rural d'excombatents de les FARC-EP (Fores Armades Revolucionàries de Colòmbia - Exèrcit del Poble). La part inicial del títol, "*en el ombligo*", ens remet als orígens indígenes d'un dels principals interlocutors de la Gala, concretament a una pràctica ritual que connecta les persones amb la terra que els ha vist néixer.

El relat segueix un ordre cronològic iniciant l'any 2017, tot just després de completar els seus estudis en antropologia amb la defensa del Treball Final de Grau. En poques pàgines se'ns descriu la realitat de molts estudiants del grau després d'obtenir la titulació i sobretot posa en evidència la necessitat de confrontar allò après a les aules amb la pràctica professional. A continuació ens narra el procés d'arribada a Colòmbia, les primeres impressions, i els desplaçaments sobre el terreny.

El segon capítol, titulat *Brisa y calor*, permet familiaritzar-nos amb la realitat de la comunitat de Pondores de la Guajira a partir de la descripció de les activitats quotidianes, les relacions de poder, les condicions de vida, així com els records de guerra i expectatives de futur dels seus residents després dels acords de pau.

El següent capítol, *Época de lluvia*, ens endinsa en el món de les relacions humanes que es teixeixen dins la comunitat. Relacions sentimentals narrades en primera persona, però també episodis dolorosos explicats per alguns ex-combatents, apareix aquí la solidaritat mostrada pels camarades durant els atacs o la situació dels guerrillers que han passat anys a les presons.

Els propers capítols ens apropen al difícil procés de construcció de la pau, als múltiples obstacles amb els que es troba la comunitat d'ex-guerrillers, però també recull el testimoni d'altres actors, com el dels camperols que van aconseguir sobreviure durant el conflicte. Més endavant l'acció es trasllada a Barranquilla i, finalment, en el capítol *El río da pase*, a la Sierra Nevada de Santa Marta, on la Gala acompanya a en Yeferson, el seu company, a retrobar-se amb una part de la seva família d'origen indígena. Es aquí quan novament entenem que el col·lectiu d'ex-combatents és molt heterogeni, amb motivacions i contextos de partida molt més diversos dels que podríem imaginar en un inici.

Com no podia ser d'una altra manera en antropologia social, el diari no acaba amb un diagnòstic ni amb una valoració d'allò viscut, sinó que conclou amb un interrogant –¿Habrà cosecha?– i un distanciament. Per una banda, la Gala es pregunta com acabarà el procés de pau en un moment on els esdeveniments més immediats no permeten entendre quin serà el full de ruta a seguir. El panorama es confós: mentre observa com alguns caps es plantegen tornar a la lluita armada, constata que algunes dones veuen en la maternitat un projecte exitós de reincorporació a la vida civil. Per altra banda, un incident familiar provoca el seu precipitat retorn a Barcelona. Un retorn que tot i situar-la en una posició d'estranyament no la desvincula de la seva família colombiana.

Les darreres frases d'aquest llibre recorden les d'un altre treball també narrat en primera persona: les de l'assaig *Creer en las fieras* de l'etnòloga francesa Nastassja Martin. Concretament em fan pensar en el moment en què intenta resumir la nostra feina descrivint-la de la següent manera: “*me acerco, algo me atrapa, me alejo o huyo. Vuelvo, comprendo, traduzco. Lo que viene de los demás, lo que me pasa por el cuerpo y se va no sé adonde*” (Martin, 2021:133). Davant la dificultat que moltes vegades experimentem a l'explicar com obtenim dades empíriques i construïm el coneixement en antropologia social, tant el treball de Rocabert i Mattar com el de Martin constitueixen dos bons exemples de com comunicar l'essència del mètode etnogràfic, ens mostren els dilemes que encarem quan compartim la vida amb els altres i ens recorden que quan fem treball de camp es desdibuixen les fronteres entre el grup d'acollida i nosaltres.

Més enllà de donar visibilitat a l'antropologia social, una de les grans riqueses del volum és la capacitat de combinar la il·lustració amb un llenguatge clar i directe en fragments de diari de camp, cartes i emails redactats per la Gala.

Aquesta narració tan directa i fresca inclou les paraules utilitzades pels interlocutors locals però sempre venen acompanyades d'una traducció a peu de pàgina, fet que facilita la comprensió pels no colombians i permet que sigui llegit pels protagonistes de la història. Des d'una perspectiva més estètica, cal reconèixer el treball de l'Anna-Lina Mattar, qui ha combinat amb molt encert el vermell i el blau donant al llarg de tot el volum una sensació d'unitat tot i barrejar parts textuais molt informatives amb d'altres on dominen les vinyetes de còmic.

Un altre element que cal evocar a l'hora d'apreciar l'obra és la valentia de la Gala Rocabert a l'explicar una experiència com aquesta en primera persona i compartir la intimitat del treball de camp parlant d'aquelles coses que tradicionalment els antropòlegs no solen esmentar quan exposen les condicions de realització de l'etnografia. Em refereixo sobretot a aquells aspectes emocionals que condicionen la nostra observació participant, però també els sentiments i les relacions amoroses que a vegades formen part de l'experiència de camp. La sinceritat amb la què aquesta jove antropòloga ens parla de les seves sensacions, dubitacions i emocions humanitzen la nostra disciplina, ens allunyen del suposat observador distant, objectiu i calculador que només sobreviu en alguns manuals caducs. El seu testimoni ens permet entendre l'observació participant com un abandonament, com una experiència cognitivo-corporal, on la flexibilitat, les relacions de reciprocitat amb els subjectes d'estudi s'erigeixen com alternatives al sociocentrisme i l'etnocentrisme (Piñeiro i Diz, 2018).

Aquesta novel·la gràfica, presentada en un format molt accessible per a tots els públics, permet pensar en tot allò que hi ha darrere d'un conflicte armat o els múltiples significats de la pau i la guerra. Es tracta d'un volum que pot ser treballat tant a les aules de secundària com en altres espais d'aprenentatge i reflexió. En aquest sentit, cal esmentar que no és un llibre únic en el seu gènere, la novel·la gràfica *Transparentes. Historias del exilio colombiano*, de Javier de Isusi, publicada el 2020 per l'editorial Astiberri, també ens apropa a aquest conflicte donant veu als que han hagut de fugir. Ambos volums no només ens faciliten una aproximació a la història recent de Colòmbia, sinó que ens permeten pensar l'efecte disruptor de la guerra en la vida de persones d'orígens molt diversos.

Aquest article s'ha de citar com:

MARTÍNEZ MAURI, M. (2022). «En el ombligo. Diarios de guerra y paz en Colombia». Resseña del llibre de Gala Rocabert Navarro i Anna-Lina Mattar”. *Revista (Con)textos*, 11: 119-123.

<https://doi.org/10.1344/test.2022.11.119-123>

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

DE ISUSI, J. (2020). *Transparentes. Historias del exilio colombiano*. Bilbao: Astiberri / Comisión de la Verdad de Colombia y Hegoa.

MARTIN, N. (2021). *Crear en las fieras*. Madrid: Errata naturae.

PIÑEIRO, E. & DIZ, C. (2018). "El trabajo de campo como abandono: una reflexión sobre la metodología de la observación participante". *Revista Colombiana de Antropología*, 54(1): 59-88.

* * *